

Отримано: 31.01.2023.

Прорецензовано: 21.02.2023.

Прийнято до друку: 27.02.2023.

e-mail: cerkas@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2023-34-46-53

Атаманенко В. Первинні поборові реєстри маєтків князя В.-К. Острозького 1577 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2023. Вип. 34. С. 46–53.

УДК: 352.07(477.82)»15»Е

Віктор Атаманенко

ПЕРВИННІ ПОБОРОВІ РЕЄСТРИ МАЄТКІВ КНЯЗЯ В.-К. ОСТРОЗЬКОГО 1577 РОКУ

У статті розглянуто сукупність первинних поборових реєстрів маєтностей кн. В.-К. Острозького 1577 р. Вони є важливим елементом у структурі джерел описово-статистичного характеру з історії Волині. Первинні реєстри створювалися землевласниками чи їх представниками та були основою для створення узагальнюючих податкових документів. Останні широко використовуються у дослідницькій, в тому числі й джерелознавчій, практиці. Первинні реєстри володінь кн. В.-К. Острозького недостатньо введені до наукового обігу. Важливість первинних реєстрів 1577 р. полягає і в тому, що вони відобразили спустошення Волині після татарських нападів 1575 та 1577 рр. Наявність первинних (1570 та 1577 рр.) та узагальнюючих (1570, 1577, 1583, 1589 рр.) поборових реєстрів створює можливості розгляду стану та динаміки розвитку явищ соціального та економічного характеру. Для волинських маєтностей кн. В.-К. Острозьких другої половини XVI ст. інших джерел описово-статистичного характеру невідомо. Найважливішою особливістю поборових реєстрів є відображення соціальних показників міського та сільського населення.

Ключові слова: джерелознавство, описово-статистичні джерела, податкова документація, латифундії Волині, князі Острозькі.

Viktor Atamanenko

PRIMARY COLLECTION REGISTERS OF THE ESTATES OF PRINCE V.-K. OF OSTROH 1577

The article examines the collection of primary collection registers of estates of the book V.-K. Ostrozki in 1577. They are an important element in the structure of descriptive-statistical sources from the history of Volyn. The primary registers were created by landowners or their representatives and were the basis for creating summary tax documents. The latter are widely used in research, including source studies and practice. Primary registers are not sufficiently introduced into scientific circulation. The importance of the primary registers of 1577 also lies in the fact that they reflected the devastation of Volyn after the Tatar attacks of 1575 and 1577. The presence of primary (1570 and 1577) and general (1570, 1577, 1583, 1589) collections registers creates opportunities to examine the state and dynamics of the development of social and economic phenomena. Other sources of a descriptive and statistical nature are unknown for the Volyn estates of the princes of Ostroh of the second half of the 16th century. The most important feature of collections registers is the display of social indicators of the urban and rural populations. Documentation of a primary nature, which was created by order of the owners and related to individual estate complexes, contains a number of testimonies that were lost during the generalization. Such are the formulary characteristics and language of primary fiscal notes, the level of implementation of economic innovations, elements of the gender structure of the population, anthroponymy, names of owners, etc. Primary collections registers were introduced on the territory of Volyn at the end of 1569, and their registration did not have an established standard due to the lack of tradition and experience. The nature of filing tax statements into the registers also differed. These features, even in the registers created by the same domain office, differed significantly. Tax documentation of the estates of V.-K. Ostrozky has a sufficiently high territorial representativeness. The entirety of tax documentation constitutes a single source system, which requires the study of all its elements, including primary tax registers.

Keywords: source studies, descriptive-statistical sources, tax documentation, Volyn latifundia, Princes of Ostroh.

Значна частина праць, присвячених соціально-економічній проблематиці історії Волині, як і інших українських земель, ранньомодерного часу значною мірою спирається на документи державного оподаткування. До Люблінської унії та входження Волинського воєводства до складу Польщі подібних джерел збереглося вкрай мало. Більша регулярність оподаткування та ретельніший контроль мали наслідком краще збереження т. зв. поборових реєстрів, які й фіксували вибирання податку і зберігалися серед документів державної скарбниці, Коронного Скарбу. Хронологічна репрезентативність цієї групи джерел не може вважатися задовільною, оскільки матеріали останнього постраждали у роки Другої світової війни, коли було втрачено й частину податкової документації. Державний податок, побор, мав складний характер, оскільки мав кілька об'єктів оподаткування. Структура поборової документації була складною, при чому її частина мала, очевидно, поточне використання і зберігалася гірше. Звідси й можливі втрати серед неї під час активного побутування, тобто – до реформи 1629 р. Це стосується найменше використовуваних і практично не введених дослідниками та археографами до наукового обігу в усій повноті первинних реєстрів. Комплекс таких джерел вимагає здійснення їх джерелознавчої характеристики як окремого різновиду, так і в порівнянні з вже використовуваною податковою документацією переважно узагальнюючого за адміністративно-територіальними одиницями характеру.

У літературі висловлюються відмінні погляди щодо інформаційної якості різних категорій податкових (поборових) документів другої половини XVI ст. Деякі дослідники вважають, що такі джерела часто є неповними та неточними, однак за браком інших єдиними для дослідження ряду проблем історії України ранньомодерного часу. Відповідно зроблені на їх підставі підрахунки, занижують реальний стан речей (Я. П. Кісь) [11, с. 93]. Історико-демографічні дослідження (а саме – визначення чисельності населення в Україні) можуть ґрунтуватись на більш-менш вірогідних документах лише з першої половини XVII ст., тобто на даних подимного оподаткування, що є вираженням недовіри до інформативності поборових реєстрів 70 – 80-х рр. XVI ст. Причинами подібної ситуації є те, що ці джерела ґрунтувалися на ніким не контрольованих свідченнях власників маєтків, у зв'язку з чим вони могли спотворювати дійсний стан, що негативно позначалося на повноті та вірогідності інформації, але вони є достатньо репрезентативними в територіальному відношенні, а їх використання робить можливим вивчення на основі їх свідчень значного кола проблем (М. Г. Крикун) [14, с. 77]. Подібні характеристики поборовій документації Речі Посполитої давали й польські історики [21, с. 132-133]. Не згадуючи характеристик дотичних до українських теренів різних категорій описово-статистичних джерел, які давалися польськими дослідниками починаючи з А. Павінського та О. Яблоновського, не можна не зауважити на активізацію досліджень поборових реєстрів польськими істориками при використанні комп'ютерних технологій та створення їх електронного видання [25-28]. В усіх згаданих випадках увагу дослідників привертало сумарні (сумарії, сумарі-уші), які стосуються крупних адміністративно-територіальних одиниць Польщі та Речі Посполитої.

Неувага до первинних поборових реєстрів визначається недостатнім їх археографічним опрацюванням та низьким рівнем збереженості, принаймні – для українських земель. Публікації волинських первинних поборових документів маєтностей кн. В.-К. Острозького стосуються лише декількох латифундій [див.: 5; 7; 8; 17; 19]. В них наявні окремі похибки при відтворенні текстів, а самі публікації потребують в подальшому розширення джерельної бази та проведення ґрунтовного джерелознавчого дослідження всього комплексу цієї категорії описово-статистичних документів.

Враховуючи ці обставини, ставиться завдання проаналізувати збережені на сьогодні первинні поборові реєстри володінь князя В.-К. Острозького. В дослідженні використано комплекс архівних та опублікованих джерел, які зберігалися як в державних, так і приватних зібраннях, сучасних творенню первинних поборових реєстрів.

Основою для вивчення господарського (соціально-економічного) розвитку Волині служать, в першу чергу, різні категорії джерел описово-статистичного характеру. Але збереглися вони за період другої половини XVI ст. вкрай нерівномірно. Відтак, для всієї території Волині такі документи збереглися лише для короткого проміжку часу, а саме 70 – 80-х рр. XVI ст. Дана обставина, поряд з інформаційними можливостями та охопленням значних територій, мала наслідком високий рівень їх археографічного освоєння (починаючи з 70-х рр. позаминулого сторіччя) [1; 2; 9; 31] та пов'язаної з цим характеристики інформативних можливостей цих джерел [2; 10; 15; 16; 21; 31]. Специфіка інформації в таких джерелах мала наслідком їх використання не в усій інформативній повноті, а то й тільки для ілюстрації становища окремих категорій населення та встановлення демографічних

характеристик цього часу. Податкова документація й на сьогодні залишається чи не найчастіше (більшою чи меншою мірою) використовуваною в конкретно-історичних дослідженнях.

Уся сукупність податкових джерел кінця XVI ст. за об'єктом оподаткування поділяється на дві групи. Люблінський сейм 1569 р. запровадив для інкорпорованих українських земель побор, який збирався з усього непривілейованого населення, в тому числі й православного духовенства. Він збирався від нерухомого майна в містах та занять міського населення (ремесло, торгівля, заняття, промисли), користування землею з селян та міщан, занять ремеслом сільського населення. Окремий податок, поголовне, сплачувало єврейське населення, але свідчення про нього відомі тільки за включенням їх до загальновоєводських поборових реєстрів (сумарії). Таким чином, побор був складним за структурою об'єктів оподаткування. При цьому виділялися особи, які не володіли міською нерухомістю, але обкладалися податком (вищим – люзні, гультяї). Отже, окреслений терміном «побор» податок фактично складався з відмінних платежів. У створюваних власниками чи їх представниками документах податок могли називати по-різному: посеребщина, поголовне, подимне, побор, плат поборний, ланівщина [23, арк. 53, 64, 87, 104, 154, 262, 284, 638 та ін.].

Документальне оформлення результатів збирання побору мало кілька рівнів. При вибирання податків на рівні окремих маєтностей їх власниками створювалися первинні реєстри. Вони передавалися визначеним сеймом збирачам податків (поборцям) для певних адміністративних одиниць – повітів чи воєводств. На основі первинних реєстрів вони створювали реєстри сумарні, які охоплювали ту чи іншу адміністративну одиницю, воєводство. До них додавалися свідчення про землевласників, які не сплатили податок, що було підставою подальшого судового оскарження. На основі сумаріїв у Коронному Скарбі створювалися реєстри по окремих воєводствах. У воєводські сумарії включалися свідчення про податкові надходження від єврейських громад. Вони з якихось причин не охоплювали всього єврейського населення. Процес передачі зібраного податку в руки визначеного сеймом поборці супроводжувався творенням таких різновидів документації, як квити. Вони мали бути тотожними за змістом первинним реєстрам і були розписками власникам маєтків про передачу відповідних податкових сум. Квити про сплату податків з волинських маєтностей, як і їх оформлення та структура, не відомі дослідникам. В окремих, дуже рідких, випадках вони збереглися у складі родинних архівів (наприклад, первинний поборовий реєстр Острозької волості 1604 р. [19, с. 105-184]).

Поборова практика в Речі Посполитій передбачала звільнення від державного оподаткування спустошених маєтків чи окремих підданих. Це стосувалося випадків пожеж, збитків від жовнірських постоїв, військових спустошень. Останні, коли йдеться про Волинь, були пов'язані з татарськими нападами. Вони протягом останньої чверті XVI ст. можуть вважатися регулярними. Відомо про напади, які відбулися у 1575, 1577, 1578, 1588, 1593 рр. У першу чергу та найсильніше страждали південні землі Волинського воєводства – Кременецький та частково Луцький повіти, а напади 1577 та 1578 рр. спричинили триваліші за визначені поборовими універсалами терміни звільнення від сплати податків [6, с. 13-14; 18, с. 47-49; 20, с. 51; 22, арк. 2 – 52, 328 – 338, 558 – 559 зв.]. Спустошення мали наслідком зменшення чисельності населення, яке знаходило відображення і в поборових реєстрах – первинних та сумаріях [19, с. 66; 31, с. 78]. Це не могло не стосуватися значної частини володінь кн. Острозьких, на які часто спеціально спрямовувалися напади, хоча при цьому так само потерпали поселення та піддані інших власників. Первинні реєстри маєтків кн. Острозьких згадують значну кількість спустошених татарськими нападами поселень, але тільки у випадку Шульжинської волості чітко вказується, що йдеться про їх час – 1575 та 1577 рр. [23, арк. 577].

Маєтності кн. В.-К. Острозького досить добре забезпечені первинними поборовими реєстрами. Кілька з них стосуються першого у волинській практиці вибирання побору, який відбувся одразу після інкорпорації Волинського воєводства до складу Польщі. Значно більше їх збереглося від 1577 р. (заголовки ж реєстрів вказують на побор, ухвалений на коронаційному сеймі 1576 р.). Відтак, підставою збирання податку міг бути ухвалений на коронаційному сеймі поборовий універсал (30 травня 1576 р.) [30, с. 157]. Він же визначив і трьох поборців для Волинського воєводства. Універсал не розписував норми оподаткування від різних категорій населення, а повторював норми універсалу 1569 р. (Люблінський універсал) – «*porob Lubielski*» [30, с. 155]. Він був першим для інкорпорованих територій, де розгляд справ державних прибутків було включено вже в ухвалу сейму 1569 р., в якій він займав чи не найбільший обсяг порівняно з іншими питаннями [30, с. 95-98, 101-106]. У результаті Волинь, Київщина та Брацлавщина вперше одержали достатньо розроблену підставу вибирання податків.

За універсалом же 1577 р. поборця був уже один на все Волинське воєводство. Час вибирання побору був достатньо тривалим. Так, Федір Рудецький збирав податок більше, ніж півроку. Заголовок його сумарія 1577 р. вказує на те, що дозбирував побор він і у 1578 р. [31, s. 37]. Первинні реєстри маєтків кн. В.-К. Острозького не були датованими. Можна припустити, що вони могли бути створені як в 1576 р., так і на початку 1577 р., якщо вибиралися за універсалом 1576 р. Хронологічна близькість первинних реєстрів 1576 р. та сумарія за 1577 р. дає можливість порівняння їх свідчень для розв'язання окремих джерелознавчих аспектів. Поборовий універсал 1576 р. визначав дуже короткий термін для вибирання податку поборцями та його представлення у Коронному Скарбі [30, s. 156]. Цей час визначався у близько півтора місяці, що не могло не викликати у ряді випадків більшого чи меншого запізнення у сплаті. Так, від володимирської єврейської громади податок було здано поборці у грудні 1576 р. Від Ф. Древинського податок було здано поборці Володимирського повіту (кн. Д. Козека) 20 серпня, від Г. Солтан – 25 вересня, від кн. Порицьких – 8 жовтня, від Г. Пузовського – 26 листопада 1576 р. [23, арк. 653, 670, 674, 679 та ін.]. Були випадки подачі реєстрів та самих поборових грошей і весною 1577 р. [23, арк. 689-691]. Таким чином, недатовані первинні реєстри можна віднести до дуже широкого часового проміжку. Первинні реєстри володінь кн. Острозьких в усіх випадках зазначають, що податки збиралися згідно поборового універсалу 1576 р. Але їх впорядкування поборцею прописано двозначно. З одного боку, він зазначає про те, що реєстр (загальний по всіх маєтностях) стосується 1576 р., а податок був вибраний у 1577 р. поборцею, визначеним сеймом того ж 1577 р. [23, арк. 575]. Це, як і зазначена вище згадка про спустошення 1577 р., свідчить про те, що поборові реєстри створювалися протягом другої половини 1577 та, можливо, початку 1578 р. Можна з високою вірогідністю вважати, що первинні реєстри володінь кн. В.-К. Острозького стосуються 1577 р.

Від 1577 р. до нас дійшли первинні поборові реєстри таких волостей кн. В.-К. Острозького: Берездівської, Дорогобузької, Дубенської, Жорновненської, Звягельської, Колодненської, Красилівської, Острозької, Полонської, Сатіївської, Старокостянтинівської, Степанської, Черняхівської, Чуднівської та Шульжинської, також Здовбицького двору. З частини своїх володінь кн. В.-К. Острозький податок не сплатив, оскільки вони ще не перебували у його фактичній власності після повернення маєтків покійного брата. Первинні поборові реєстри таких маєтностей до нашого часу не збереглися. Частина маєтностей у первинних реєстрах представлена, але без кількісних даних через кількаразові спустошення від татарських нападів.

Первинні поборові реєстри насьогодні зберігаються у складі документів Вінницького гродського суду в окремому конволюті [23, арк. 576-638]. Окремими документами, скоріше за все, були й первинні реєстри різних волостей кн. В.-К. Острозького. Але подача їх поборці була, скоріше за все, загальною, а згодом вони були об'єднані в один послідовний блок, який і представлений у відповідній архівній справі [23, арк. 576-638]. Підтвердженням цього може бути непослідовне розташування реєстрів окремих маєткових комплексів у сумарному поборовому реєстрі 1577 р. та в архівній справі. В ряді випадків спостерігається розпорошення текстів окремих реєстрів фрагментами по всьому конволюту [7, с. 80-83; 23, арк. 529-531].

Володіння кн. В.-К. Острозького охоплювали значну частину Волині. Відтак, збережені первинні реєстри стосувалися різних частин Волині. Найкраще представлені південно- та центральноволинські маєтності, найгірше – поліські. Зрештою, на території Волинського Полісся кн. Острозькі не мали багато маєтностей – зі значних за розмірами латифундій – тільки Степанську волость. Поліські латифундії взагалі забезпечені джерелами описово-статистичного характеру другої половини XVI ст. незадовільно, якщо не брати до уваги поборові сумарії. Винятками тут є володіння кн. В.-К. Острозького та Сангушків, а також Ковельське староство. Розлогі володіння кн. В.-К. Острозького на Волині та наявність фіксації свідчень із різних частин Волині дає можливість розглядати на їх основі, як і з використанням інших реєстрів, ряд проблем ширшого територіального охоплення. У даному випадку варто говорити про один з аспектів джерельної репрезентативності реєстрів володінь кн. Острозьких 1577 р.

Як зазначалося вище, одним з недоліків поборових реєстрів вважається неповнота свідчень. До їх причин відносять властиве не тільки для XVI ст. заниження чи приховування підстав оподаткування, наявність звільнень від сплати податку, неможливість перевірки даних, наданих платниками податків, а також цілком логічні підозри стосовно сумління поборців [3; 29, s. 577-580]. Так, навіть реєстри за роки максимальної податкової точності не можуть вважатися повністю незалежними від

можливості надуживань хоча б через те, що якась частина платників запізнювалася зі сплатою [29, с. 579]. Як вважається, найбільш повним сумарним реєстром був реєстр 1578 р. Але це навряд чи стосується українських земель, навіть якщо б він зберігся. Для українських земель і він був би неповним через припадаючий на цей час пік спустошень в результаті татарських нападів. З іншого боку, ці втрати були пов'язані з дійсним, хоча й спотвореним зовнішніми чинниками, станом речей. Таку ситуацію й відобразили поборові реєстри 1577 р. Найбільш повним за охопленням для Волині був сумарний реєстр 1583 р. та значною мірою, якщо не повністю, неопублікований сумарний реєстр 1589 р. [24; маєтки кн. Острозьких: 31, к. 1-18 в., 48, 63, 144-150] Важливим є те, що саме напередодні, в 1588 р., було ухвалено поборовий універсал, який започаткував практику вибирання побору на основі даних за 1578 р. [29, с. 581-582].

Реєстри володінь кн. В.-К. Острозького в цьому сенсі відображають реальне становище і до поданого вище загального переліку маєтків треба додати деякі уточнення. Так, зі значної частини поселень побор сплачено не було. Відсутні свідчення про спустошені 5 сіл Жорновненської (та Стиївський двір з селом), 9 сіл Черняхівської, 14 сіл Чуднівської, 15 сіл Колодненської, 34 села Острозької, 35 сіл Дубенської, 38 сіл Полонської, 79 сіл Старокостянтинівської волостей. Знищено було й містечка Жорновно, Колодне та Черняхів. По першому кількісні свідчення у реєстрі відсутні, а про два останні прямо вказано про їх, як і замків, спалення татарами [23, арк. 620-620 зв.]. Таким чином, тільки у володіннях кн. В.-К. Острозького було спустошено та знищено біля 15% всіх поселень Волинського воєводства. Але по більшості волосних центрів свідчення збереглися і вони свідчать про значні як для регіону їх розміри та, відповідно, чисельність населення. Переваги в інформативності первинних реєстрів над сумарними проявляються тут у тому, що останні спустошені, відтак – звільнені від оподаткування, поселення не фіксували. Таким чином, первинні поборові реєстри 1577 р. вперше для багатьох маєткових комплексів кн. В.-К. Острозького містять свідчення про розміри окремих волостей та переліки сіл, які до їх складу входили.

Одним з можливих на сьогодні шляхів оцінки якості інформації поборових реєстрів є доволі традиційний спосіб її порівняння зі свідченнями інших, схожих за характером, джерел. Зрозуміло, що при такому підході при наявності навіть незначної інформації, яку неможлива перевірити, вірогідність поборових реєстрів певною мірою викликатиме сумніви. Тому може йтися тільки про можливість поширення перевірених даних і висновків про їх точність на всі дані того чи іншого реєстру, тобто про можливість і межі використання вибіркового методу. Джерелами, які в першу чергу можуть заслуговувати на увагу при даних обставинах, є інвентарні описи маєтків. Наявна в історіографії характеристика інвентарних описів як історичного джерела дає змогу вважати їх більшою мірою точними та репрезентативними за багатьма параметрами [9, с. 5; 13]. Але для часу створення поборових реєстрів інвентарних описів маєтків кн. В.-К. Острозького не збереглося. Хронологічно найближчою є люстрація Дерманського монастиря 1571 р. [19, с. 43-46], але належні йому села на 1577 р. побор не сплачували. У 1593 р. було створено інвентарі приострозьких сіл Кривин (частина), Нетішин, Вельбівне та Розваж [19, с. 69-71]. Характеристики інвентарів помітно поступаються свідченням поборового реєстру. Таку ситуацію можна пояснити або передачею у посесію тільки частин цих населених пунктів, або високим рівнем репрезентативності первинного поборового реєстру. Скоріше за все, дійсності відповідає останнє, оскільки стосовно цих сіл в інвентарях не згадується факт передачі в посесію частини цих маєтків, окрім Кривина.

У розпорядженні дослідників є кілька описово-статистичних джерел, в яких містяться (або можуть бути приблизно встановленими) кількісні характеристики головного міста кн. Острозьких. Це акт введення у володіння маєтками дружини та доньки кн. Іллі Острозького 1542 р. та акт поділу маєтків між синами кн. В.-К. Острозького 1603 рр., які можна співвіднести зі свідченнями первинного реєстру 1577 р. [19]. Перші є хронологічно рівновіддаленими від останнього. Зрозуміло що подібна операція не може претендувати на абсолютну точність, зважаючи на часові та типологічні особливості цих документів, а також досить динамічний розвиток міста протягом другої половини XVI – початку XVII ст. Відтак, на 1542 р. максимальною можна вважати кількість будинків у Острозі рівною 300, на 1577 р. – 400, а на 1603 р. – 804 [4, с. 54-55; 12, с. 125; 19, с. 47-53]. Під цим кутом зору також можна вважати первинний реєстр Острозької волості, а отже і інших маєтностей кн. Острозького, репрезентативним.

Правда, з іншого боку поміщені в переліках сумарного та первинних реєстрів категорії та кількість оподаткованого населення дещо різняться. Чи це були помилки поборці при проведенні

підрахунків на основі первинних реєстрів, чи огріхи при друкуванні наразі сказати важко. Останнє вимагає спеціального розгляду. Закиди щодо недоброчесності поборців поки що не мають підстав, оскільки часто коливання у зібраних коштах, як вони представлені у первинних та сумарних реєстрах, були не на їх користь. І це питання також вимагає окремого дослідження.

Поборові універсали та реєстри по-різному характеризують об'єкти оподаткування, маючи підставою селянські наділи. Такими є повнонадільні (лан, волока, дворище), частинні наділи (половина, чверть), неповнонадільні чи безземельні (городники, підсусідки, коморники). Іноді у реєстрах використовувалося поняття «роля», яке якогось кількісного навантаження при самостійному вживанні не несло. Відповідно, в ряді випадків, особливо коли це стосується міст, встановити розміри окремих наділів та загальних показників по землекористуванню неможливо.

Сумарні реєстри фіксують загальну кількість ремісників без вказівки їх спеціальностей [20, с. 63-64]. Інформація первинних реєстрів в цьому сенсі є більш інформативною. Вона дає можливість визначати не тільки кількість ремісників, що можна робити й на підставі сумаріїв, але й встановлювати перелік спеціальностей ремісників та їх «товаришів». Так в Острозі на 1577 р. 86 ремісників представляли 23, а 9 «товаришів» – 9 спеціальностей. Найпоширенішими були кравці та шевці, наближалися до них за кількістю юхтеники, малярі та сагайдачники. Прямо орієнтованими на виробництво продукції військового (чи мисливського) призначення були представники шести спеціальностей [19, с. 47-53]. У нещодавно заснованому Старокостянтиніві номенклатура спеціальностей була суттєво меншою (13; правда і місто ще розбудовувалося). Найбільше було чоботарів, кравців та слюсарів [5, с. 94-95].

На відміну від сумаріїв первинні поборові реєстри містять ширшу інформацію історико-демографічного характеру. Вона, як і в більшості інвентарних описів, свідчить про родинні зв'язки мешканців окремих міст і сіл. Це проявляється у позначенні, але в рідкісних випадках, спорідненості – зять, брат, син. Такі свідчення не носили системного характеру і для дослідження можуть мати хіба ілюстративне значення. Інша справа, якщо йдеться про жінок, які були платниками податків з тих чи інших занять чи земельних наділів тільки по втраті чоловіка при неповнолітніх синах чи їх відсутності. В таких випадках домогосподарки фіксувались обов'язково. Так, серед власників будинків в Острозі було 22 вдови, в Степані – 9, в Старокостянтиніві – 5 [5, с. 47-53; 8, с. 49-50; 19, с. 47-53]. Загальні підрахунки для сільських поселень проводити складно, оскільки свідчення по багатьох з них відсутні через спустошеність. Наприклад, для непостраждалої від нападів 1575 та 1577 рр. Степанської волості таких випадків було 9, а для непостраждалих сіл Острожчини – 5 [8, с. 52-60; 19, с. 53-65].

Отже, можна говорити про важливу роль поборової документації в цілому для дослідження різноманітних проблем історії Волині другої половини XVI ст. Вона є комплексом джерел з різним рівнем агрегування інформації. Первинні поборові реєстри, незважаючи на їх невисокий рівень збереженості, в цілому ряді випадків та при розгляді низки проблем є важливим джерелом описово-статистичного характеру. Їх значну частину складають реєстри маєтностей кн. В.-К. Острозького. Вони охоплюють різні регіони Волині, але містять інформаційні втрати, пов'язані як з особливостями організації оподаткування, так і з впливом зовнішніх чинників. Реєстри достатньо задовільно представляють стан волинських маєтків, структуру оподаткованого населення, склад та організацію володінь. На їх підставі можна говорити і про особливості джерельної бази різних етапів ранньомодерної історії Волині. Найважливішою особливістю поборових реєстрів є відображення соціальних показників міського та сільського населення. Їх вивчення неможливе на основі тільки джерел статистичного характеру, а вимагає залучення широкого кола джерел іншої видової належності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архив Юго-Западной России. Киев, 1886. Ч. VII. Т. 1. 746 с.
2. Архив Юго-Западной России. Киев, 1890. Ч. VII. Т.2. 859 с.
3. Атаманенко В. Вірогідність поборових документів XVI століття. *Дніпропетровський історико-археологічний збірник*. Дніпропетровськ, 1996. Вип. 1. С. 49 – 58.
4. Атаманенко В. Найдавніші описи Острозької волості як джерело з соціально-економічної історії. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, 2005. Т. 10. С. 44 – 83.
5. Атаманенко В. Описово-статистичні джерела другої половини – першої половини з історії Старокостянтинова. *Болохівщина: Осягнення історії*. Старокостянтинів, 2009. Ч. 1. С. 84 – 95.
6. Атаманенко В.Б. Свідчення про татарські напади на Волинь у луцьких гродських книгах другої половини XVI ст. *Матеріали I – III науково-краєзнавчих конференцій “Остріг на порозі 900-річчя” (1990 – 1992)*. Остріг, 1992. Ч. 1. С. 12 – 15.

7. Атаманенко В. Свідчення описово-статистичних джерел другої половини XVI – першої половини XVII ст. про Дубенську волость. *Дубенський науковий вісник*. Дубно, 2021. Вип. 3. С. 75–83.
8. Атаманенко В. Первинний поборовий реєстр Степанської волості 1576 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2021. Вип. 32. С. 47–61.
9. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною: Волинське воєводство. Київ, 1930. 155 с.
10. Кіку І.О. Актові книги як джерело для вивчення демографії Волині першої половини XVII ст. *Історичні дослідження: Вітчизняна історія*. Київ, 1985. Вип. 11. С. 50–52.
11. Кісь Я.П. Аграрні відносини в містах Руського і Белзького воєводств у XVI – XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1978. Вип. 14. С. 90–95.
12. Ковальський М.П. Етюди з історії Острога: Нариси. Острог, 1998. 288 с.
13. Копытский Б.З. Рукописные книги городских и земских судов как источник по истории крестьянства Белоруссии. *Белоруссия: Книговедение, источники, библиография*. Минск, 1980. С. 91–102.
14. Крикун М.Г. Масові статистичні джерела до історії Правобережної України XVI – XVIII ст. *Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку*. Київ, 1988. С. 75–81.
15. Крикун М.Г. Подимні реєстри XVII ст. як джерело. *Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція: Спеціальні історичні дисципліни*. Київ, 1968. С. 69–98.
16. Крикун Н.Г. Источники и историография демографического состояния Правобережной Украины накануне и во время Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. *Проблемы историографии и источниковедения истории СССР*. Днепропетровск, 1979. С. 126–137.
17. Матеріали до історії Острозької академії (1576 – 1636). Бібліографічний довідник. Київ, 1990. 217 с.
18. Нариси воєнно-політичної історії України. Острог, 2014. 396 с.
19. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття. Київ; Острог; Нью-Йорк, 2004. 384 с.
20. Опис володінь князя Януша Острозького в південно-східній Волині 1615 р. Острог, 2009. 269 с.
21. Смерека Б. Реєстри поборового податку у Польському королівстві: процес збору податку та інформативність документів (на прикладі поборового реєстру Львівської землі Руського воєводства 1552 р.). *Вісник Львівського університету. Серія «Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології»*. Львів, 2012. Вип. 10. С. 132–144.
22. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 25 «Луцький городський суд». Оп. 1. Од. зб. 41. 863 арк.
23. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 44 «Вінницький городський суд». Оп. 1. Од. зб. 1. 909 арк.
24. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego. . Oddz. I. Sygn. 31. 1576 s.
25. Atlas Źródeł i Materiałów do Dziejów Dawnej Polski. 2015, № 2. URL: <http://www.atlasfontium.pl/index.php?article=kaliskie> (дата звернення: 14.01.2023).
26. Atlas Źródeł i Materiałów do Dziejów Dawnej Polski. 2015, № 3. URL: <http://www.atlasfontium.pl/index.php?article=poznanskie> (дата доступу: 14.01.2023).
27. Boroda K. O przydatności rejestrów poborowych z XVI wieku w badaniach demograficznych. *Przeszłość Demograficzna Polski*. Warszawa, 2014. № 33. S. 21–38.
28. Gochna M. Elektroniczna edycja rejestrów poborowych województwa kaliskiego z drugiej połowy XVI w. *Studia Geohistorica. Rocznik historyczno-geograficzny*. Warszawa, 2014. Z. 2. S. 143–150.
29. Giejsztorowa I. Źródła i szacunki w badaniach osadnictwa i demografii Polski XVI i XVII w. *Kwartalnik historii kultury materialnej*. Warszawa, 1962. R. X. № 3–4. S. 575–584.
30. Volumina legum. Petersburg, 1859. Vol. 2 . 482 ; XIII s.
31. Źródła dziejowe. Warszawa, 1889. T. XIX. 485 s.

References:

1. Atamanenko V.B. Virohidnist poborovykh dokumentiv XVI stolittia. Dnipropetrovskiy istoryko-arkheohrafichnyi zbirnyk. Dnipropetrovsk, 1996. Vyp. 1. S. 49–58. [in Ukrainian]
2. Atamanenko Naidavnishi opysy Ostrozkoï volosti yak dzherelo z sotsialno-ekonomichnoi istorii. Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv. Kyiv, 2005. T. 10. s.44–83. [in Ukrainian]
3. Atamanenko V. Opysovo-statystychni dzherela druhoi polovyny – pershoi polovyny z istorii Starokostiantynova. Bolokhivshchyna: Osiahnennia istorii. Starokostiantyniv, 2009. Ch. 1. S. 84–95. [in Ukrainian]
4. Atamanenko V.B. Svidchennia pro tatarski napady na Volyn u lutskykh hrodsykh knykhakh druhoi polovyny XVI st. Materialy I – III naukovy-kraieznavchykh konferentsii «Ostrih na porozi 900-richchia» (1990 – 1992). Ostrih, 1992. Ch. 1. S. 12–15. [in Ukrainian]
5. Atamanenko V. Svidchennia opysovo-statystychnykh dzherel druhoi polovyny XVI – pershoi polovyny XVII st. pro Dubensku volost. Dubenskyi naukovyi visnyk. Dubno, 2021. Vyp. 3. S. 75–83. [in Ukrainian]
6. Atamanenko V. Pervynnyi poborovy reiestr Stepanskoï volosti 1576 roku. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Istorychni nauky». Ostroh, 2021. Vyp. 32. S. 47–61. [in Ukrainian]
7. Baranovych O.I. Zaliudnennia Ukrainy pered Khmelnychchynoiu: Volynske voievodstvo. Kyiv, 1930. 155 s. [in Ukrainian]
8. Kiku I.O. Aktovi knyhy yak dzherelo dla vyvchennia demohrafii Volyni pershoi polovyny XVII st. Istorychni doslidzhennia: Vitchyzniana istoriia. Kyiv, 1985. Vyp. 11. S. 51–52. [in Ukrainian]
9. Kis Ya.P. Ahrarni vidnosyny v mistakh Ruskoho i Belzkoho voievodstv u XVI – XVII st. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii i storychna. Lviv. 1978. Vyp. 14. S. 90–95. [in Ukrainian]

10. Kovalskyi M.P. Etiudy z istorii Ostroha: Narysy. Ostroh. 1998. 288 s.
11. Kopysskiy B.Z. Rukopisnye knigi grodskikh i zemskikh sudov kak istochnik po istorii krest'yanstva Belorussii. Belorossika: Knigovedenie, istochniki, bibliografiya. Minsk, 1980. S. 91–102. [in Russian]
12. Krykun M.H. Masovi statystychni dzherela do istorii Pravoberezhnoi Ukrainy XVI – XVIII st. Ukrainska arkhieohrafiia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. Kyiv, 1988. S. 75–81. [in Ukrainian]
13. Krykun M.H. Podymni reiestry XVII st. yak dzherelo. Tretia respublikanska naukova konferentsiia z arkhivoznavstva ta inshykh spetsialnykh istorychnykh dystsyplin. Druha sektsiia: Spetsialni istorychni dystsypliny. Kyiv, 1968. S. 69–98. [in Ukrainian]
14. Krikun N.G. Istochniki i istoriografiya demograficheskogo sostoyaniya Pravoberezhnoy Ukrainy nakanune i vo vremya Osvoboditel'noy voyny ukrainskogo naroda 1648-1654 gg. Problemy istoriografii i istochnikovedeniya istorii SSSR. Dnepropetrovsk, 1979. S. 126–137. [in Russian]
15. Narysy voienno-politychnoi istorii Ukrainy. Ostroh, 2014. 396 s. [in Ukrainian]
16. Smereka B. Reiestry poborovoho podatku u Polskomu korolivstvi: protses zboru podatku ta informatyvni dokumenty (na prykladi poborovoho reiestru Lvivskoi zemli Ruskoho voievodstva 1552 r.). Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia «Knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informatychni tekhnolohii». Lviv, 2012. Vyp.. 10. S. 132–144. [in Ukrainian]
17. Boroda K. O przydatności rejestrów poborowych z XVI wieku w badaniach demograficznych. *Przeszłość Demograficzna Polski*. Warszawa, 2014. № 33. S. 21–38. [in Polish]
18. Gochna M. Elektroniczna edycja rejestrów poborowych województwa kaliskiego z drugiej połowy XVI w. *Studia Geohistorica. Rocznik historyczno-geograficzny*. Warszawa, 2014. Z. 2. S. 143–150. [in Polish]
19. Giejsztorowa I. Źródła i szacunki w badaniach osadnictwa i demografii Polski XVI i XVII w. *Kwartalnik historii kultury materialnej*. Warszawa, 1962. R. X. № 3–4. S. 575–584. [in Polish]